

Mercy tábornok, a győri hadbiztonság parancsnoka a vármegyéhez intézett egyik levelében személyesen is elismerte, hogy „a lakosság a téli katonai elszállásolások miatt túlságosan igénybe van véve”, de ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a rendkívüli állapot folytán egyelőre nem tud könnyíteni a nép helyzetén. Még jellemzőbb azonban a nádorhoz küldött azon alispáni felterjesztés, amely azért került a felsőbb fórumok elé, mivel az átvonuló seregek fosztogatásait a nagybirtokos nemesség már a saját bőrén is érezte. A panaszírat többek közt a következőket tartalmazza: „Kísded vármegyénk részint a pogány ellenség, részint a sok jól és alá járó hadak miatt annyira elpusztult és utolsó romlására jutott, hogy a járásokban alig található néhány otthon lakó szegény ember, de ezek is jobbára koldulásokkal keresik kenyerüket”. Talán ennek a hivatalos lépésnek is része volt abban, hogy a katonai kihágások híre közben a fővezérhez, Károly lotharingiai herceghez is eljutott. Tanácsadó kísérete ugyan mindent elkövetett, hogy a történeteket elsimítsa, de a sorozatos feljelentések miatt felbőszült hadúr ez egyszer hajthatatlan maradt, és a megyehatóságokhoz címzett leiratában határozott ígéretet tett arra, hogy a Győrött és környékén állomásozó német zsoldosok ügyében szigorú vizsgálatot fog indítani. Sajnos az egykorú krónika feljegyzései nem szólnak arról, vajon a megtorlások valóban megtörténtek-e? Az alsóbb parancsnokságok mindenestre megkaphatták a szükséges utasításokat és esetleg a velük kapcsolatos felelősségre vonások is megtörténtek. A végképpen meglazult fegyelmet azonban a súlyosabb katonai büntetések sem tudták helyreállítani, a szélrőzsa minden irányból összegyűlt, kalandvágyó zsoldos csapatok soraiban.

Erre mutat egy elkeseredett hangú további panaszlevél is, melyet valamelyik Győr megyei földesúrhoz intézett a majorságaiban tengődő jobbágynépe. A címzett személye nem állapítható meg, mivel az irás a Megyei Levéltár egyik pertörédékének hátlapján maradt fenn az utókor számára. A könyörgés az alábbiakat adta a gazda tudomására: „Kérjük nagyságodat, méltóztassék kegyes szemével reánk nyomorultakra tekinteni, kik a sok jövő és menő csavargó katonák miatt nem alhatunk, rajtunk kvártélyoznak, úznek, kergetnek, vernek bennünket, mindenfelé. Azért alázatosan könyörgünk, méltóztassék egyfelől eligazítani állapotunkat, másfelől úri parancsoló levelet nekünk adni, hogy az efféle személyekkel mit kell cselekednünk, mert ha nagyságod ezt nem teszi velünk, kénytelenek lennénk pusztán hagyni a falvakat.”

A nincstelenek szenvedéseit, nyomorát különben csak egy tényező enyhítette, s ez maga a természet volt, amely ebben az időszakban évről évre bőséges természeli nyújtott kárpótlást a sok megpróbáltatásért és halakban, vadakban gazdag folyóival, erdősegeivel csökkentette a napi kenyérgondokat. Az éhhalál nem is igen szedte ekkortájt áldozatait, a népesség nagyarányú ritkulása a háborús cselekmények, valamint a zsoldosok és egyéb gonosztevők büntényeinek volt a következménye. A nehezen összekuporgatott élelmékészletek katonai igénybevételére is sor került azonban, amikor Köprili Musztafa, a félelmetes híru nagyvezér, 1690-ben újból támadást intézett a császári seregek ellen. Győr megye lakossága ettől kezdve a kanizsai tábor részleges ellátását is kénytelen volt magára vállalni. A jobbágytömegek felháborodása és elkeseredettsége emiatt ismét aggasztóvá vált, s csak lekötöttségük, illetve járatlanságuk mértékén múlt, hogy a gyűlölet lángjai nem csaptak fel a hamu alatt lappangó parázsból. Kolonics Lipót győri püspök nem véletlenül adta értésére éppen ekkor a megye rendjeinek, hogy adófizetési kötelezettsége alól most már egyetlen alattvaló, tehát a nemesi réteg, de a papság sem vonhatja ki magát.

Gondterhes és súlyos esztendőknék kellett még elmúlniuk, míg végre a bécsi kormányzat is ráeszmélt, hogy a török háború veszélyes terhétől mielőbb meg kell szabadulnia. A fényes győzelemmel végződött zentai csata elősegítette az események alakulását és az 1699-ben kötött karlócai békekötés végleg pontot tett a hódoltság gyászos korszakára. A legtöbbit sanyargatott néprétegek azonban nehezen tudtak szabadulni a győtrő emlékektől. Sorsuk átmenetileg javult ugyan, de az önkényuralommal és a földesúri túlkapásokkal szemben táplált ellenszenvük tovább érlelődött bennük, s amikor néhány esztendővel később II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját, fásultságukban is megértették, hogy a haza függetlenségéért indított harcok során — melyek a szegény parasztság, a jobbágy emberek érdekeit is fel kívánták karolni — ott van a helyük a kuruc seregek mindenre elszánt kötelékeiben.

Dr. Lengyel Alfréd

Holub József monográfiája Zala vármegye középkori történetéről

Zala megye történetéről irt meglehetősen kevés feldolgozás között kiemelkedő helyet foglal el Holub József Zala megye középkoráról írott, három kötetre tervezett monográfiája: az 1929-ben megjelent I. (A megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban), II. (Zala megye községeinek története a középkorban), valamint a család-történettel foglalkozó III. rész.

A XIX. század elején, de már a XVIII. század második felétől, a felvilágosodás, a reformkor idején Európa-szerte általánossá vált a nemzeti értékek felé fordulás. Magyarországon óriási lelkesedéssel harc

indul a magyar nyelv ügyéért, Kazinczy Ferenc, és a köré csoportosuló nyelvújítók vezetésével. Útrakerlő Kőrösi Csoma Sándor, hogy megkeresse a magyar őshazát. Statisztikák (Fényes E.), helységnevtárak (Dóczy J.) születnek. Ez az érdeklődés a szabadságharc és a Bach-korszak alatti megtorpanás után megfigyelhető kulturális konjunktúra idején újra fokozódik. Igényes és mindmáig egyedülálló munkák látnak napvilágot ekkor. 1867-ben indul a Századok, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Csánki Dező, a mai honismereti kutatásoknál is nélkülözhetetlen munkája a Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában című 1894—1897 közt jelent meg.¹ Zala megyére vonatkozóan a pannonhalmi Szent Benedek-rend történetét feldolgozó sorozatban jelenik meg 1902-ben Füssy Tamás munkája a Zalavári apátság történetéről. Oklevéltárak sora követi egymást: az Árpád-kori; a Hazai; az Anjou-kori Okmánytár. A legjelentősebb megyetörténeti monográfiák is ekkor születnek: Karponay János és Borovszky Samu nevét kell elsősorban megemlítenünk.² De ide tartozik Holub József: Zala megye története a középkorban című munkája is, ami nélkülözhetetlen a Zala megye középkori történetével foglalkozni óhajtó kutatók számára.

A zalai monográfia története 1864-ben kezdődik, amikor a Dunántúli Történetkedvelők Társaságában elhatározták a dunántúli megyék múltjának feldolgozását. Az ötletet Zala megye közönsége is örömmel fogadta. Együttműködve a Történelmi Társulattal, a megye vezetői pályázatot írtak ki 1869 novemberében — 1871. december 31-i határidővel —, amit a Századokban is közzétettek. Később a pályázat határidejét, a Történelmi Társulat elnökének indítványára kétszer is meghosszabbították. Miután 1873 végéig, majd 1875 májusáig sem érkezett be pályamunka, a megyei közgyűlés úgy határozott, hogy Monográfia Bizottságot alakítanak, s az lépjen kapcsolatba a Történelmi Társulattal. Végül is Nagy Imrét, Véghely Dezsőt és Römer Flórist kérték meg a munka elvégzésére. Mindhárman hozzá is láttak az adatgyűjtéshez, melynek anyagából később megszületett a Zalai Oklevéltár, amit 1886-ban már elkezdtek nyomtatni, és 1890-re elkészült a megyetörténet első két köteteként. A megyetörténeti monográfia megírására 1895 januárjában Illésy Jánost és Kőszeghy Sándort kérték fel. A tárgyalások hamarosan megszakadtak, és február 1-én már Marczali Henrik egyetemi tanárt kérték meg a monográfia elkészítésére, aki a megbízást nem vállalta el. 1898-ban dr. Dézsi Lajost bízták meg, aki 1906-ig dolgozott a monográfián, de akkor lemondott, mivel kinevezték a kolozsvári egyetem tanárává. A munkát végül dr. Holub József vállalta el 1909-ben.

Mi indította az alsókbubáni születésű, Budapesten élő tudóst arra, hogy 1909-ben — 24 évesen — vállalja Zala megye történetének megírását? Az 1864 óta húzódó monográfia elvállalásáról Holub maga vall műve előszavában: „*Néhai Barcza László, a Monográfia-Bizottság egyik tagja . . . Marczali professzorhoz fordult, azzal a kéréssel, ajánljon valakit, akit megbízhatnak a monográfia megírásával. Volt kedves tanárom engem tüntetett ki bizalmával, s így a Monográfia-Bizottság javaslatára a megye törvényhatósági bizottsága 1909. december 13-án tartott közgyűlésén megbízott azzal, hogy kimerítő levéltári kutatások alapján írjam meg a megye történetét 1872-ig, három, 30-40 ivnyi terjedelmű kötetben öt év alatt, vagyis 1915. január 1-re. A közgyűlés e határozatát a magyar királyi belügyminiszter 1910. február hó 22-én hagyta jóvá . . .*”

Az ötévi határidő persze utópisztikus egy kutató számára ekkora anyagban. Holub hűsz év alatt megírta a megye történetét 1526-ig. Gigászi munkát végzett. Művének előszavából az is kiderül, hogy több mint 55 állami és magánlevéltár anyagát nézte át. A három kötetre tervezett megyetörténetből csak az első jelent meg 1929-ben. Holub messzeemenő alaposággal megírta a királyi és nemesi vármegye történetét, kialakulását, felépítését, kiterjedését, lakóit, azok jogállását, a megyei igazságszolgáltatás történetét, jogi alapjait. A kötet második részében az egyházigazgatás megyei történetével ismerteti meg olvasóját. Az egész országban páratlanul, Zalára vonatkozóan megírta a világi és egyházi közigazgatás történetét is. Tülnő Holub József munkája a megyetörténeti monográfiák jelentőségén. Ez nemcsak a nagyközönség számára irrodott olvasmányos megyetörténet, hanem elsősorban a kutatók számára készült páratlan értékű forrásmű. Itt kell megemlítenünk hihetetlenül precíz javaztelését is, ami ugyan elavult, hiszen a magánlevéltárak megszűntek — anyaguk az Országos Levéltár, illetve a megyei levéltárak tulajdonába került —, az oklevelek egy része pedig elpusztult a világháború alatt. Ez azonban nem kicsinyíti, hanem növeli a munka értékét, hiszen elpusztult források élnek benne tovább.

A Zala Megyei Levéltár fotótára őrzi az 1929-es évben Holub Józsefhez írt leveleket is, amelyek kivétel nélkül a megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban című kötetre vonatkoznak. A levelekből kiderül, hogy a Monográfia-Bizottság már 1929. május 6-án szervezte a kötetre előfizetők gyűjtését. Mindezt tudatja Holubbal és felkéri, hogy a gyűjtés elősegítéséért végeztet irjon egy . . . 8-10 oldalas, illusztrációkkal is ellátott prospektust.” A nyomdai előkészületekről az alispán-helyettes értesíti Holubot. Június 4-én a pécsi egyetemi nyomda megküldi a professzornak — és valószínűleg a Monográfia-Bizottságnak is — árajánlatát, amit el is fogadnak. Arról sajnos nincsen adat, hogy más nyomdával is tárgyaltak volna a kiadványról. Nem tartom valószínűnek, hiszen Holubnak is, és a megyének is a legkézenfekvőbb a pécsi nyomda volt, ugyanis Holub József akkor már a pécsi egyetemen tanított, és így bizonyára ellenőrizni is tudta a nyomdai munkálatokat. Függetlenül a szerződéstől, nem valószínű, hogy már júniusban elkezdtek volna nyomtatni a könyvet. Erre utal három levél is. Június 14-én keltette Kogutowicz Károly — a Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézetének vezetője — azt a

¹Reprint változatban nemrégiben adták közre. (Szerk.)

²Ezek részletes címlírásait lásd: Bodor A. — *Gazda I.*: Magyarország honismereti irodalma 1527—1944. Bp., 1984. (Szerk.)

válaszlevelét, amelyben értesíti Holubot, hogy az Állami Térképészetnél el tudta érni a kötethez szükséges légifelveledek elkészítését. Gergely Endre a térképek válogatója — és mint június 22-én kelt leveléből kiderül készítője is — értesíti Holubot, hogy a kötet kéziratát odaadta Hóman Bálintnak, hogy a nagytekintélyű történészprofesszor véleményezze. Ugyanakkor utasítást kért a térképek méreteire és elhelyezésére vonatkozóan. Július 7-ről van még egy levelezőlap. Pál keszthelyi fényképész elnézést kér dr. Holub Józseftől, de mint írja: „... a megrendelést kissé megkésve kaptam, melyre a speciális anyagot rögtön megrendeltem, mely szintén pecchemre megkésve érkezett. A rá következő napon Zalavárt és Kapornakot elvégeztem, mely után esős és ködös napok álltak be mind a mai napig...” A levelezőlappól kiderül, hogy ez már csak az utózónga, a munka nagy része befejeződött. A kézirat és az illusztrációk többsége kész. Azonban az is világosan következik a levelezőlappól, hogy a nyomda a kötet nyomtatásának 1929. július hó végénél előbb semmi esetre sem állhatott neki, mivel Pál fotói annál korábban nem készülhettek el. Az alig öt hónapos nyomdai átfutás irigylésre méltó gyorsaság, de az már nem, hogy a folytatásként kéziratban elkészült Zala megye községeinek története a középkorban a nagyközönség előtt máig is ismeretlen, holott a Zalat kutatók számára nélkülözhetetlen forrás ez a négy kötetből álló kézirat. Ugyanígy nélkülözhetetlen az a több ezer cédula, ami a monográfia családörténeti részének alapját jelentette volna, de sajnos ez Holub egyéni rövidítésrendszere miatt a szakember számára is csak nehezen használható.

Szeretném javasolni mindazok nevében, akik Zala megye történetével foglalkoznak, hogy az elavult jegyzetek, az esetleges hibák kijavítása után A megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban című mű újított, a „községsorosnak” jelölt falurendszer-együttes pedig teljes egészében kiadásra kerüljön. Tartozunk ezzel a kutatóknak és az 1962-ben elhunyt professzor emlékének is.

Szabó Csaba

Révai Leó egykori antikváriuma — a kortárs szemével

A Révai Lexikon okán ismét az érdeklődés középpontjába került egy patinás cég. Az itt közölt írás sok megállapításában ma is időszerű, egyben emléket állít a nagy tudású könyves szakembernek Révai (Rosenberg) Leónak, akinek üzlete 1869-ben az Egyetem utcában nyílt meg. A cikk a Corvina 1889-es évfolyamában látott napvilágot, szerzője *Sennovitz Adolf* volt. Az alábbi rövidített változatot *Gazda István* rendezte sajtó alá.

Révai Leo nem szorul az én bemutatásomra, mert hiszen Magyarország legtekintélyesebb, legnagyobb, legszakavatottabb és a mit első helyen kellett vala említenem, hazánk „legdrágább” antiquariusát amúgy is országszerte ismeri mindenki, s a ki őt eddig (mi alig hihető) még nem ismerte volna, Szana Tamásban („Könyv”-ében) talál nálamnál sokkal distingváltabb bemutatóra. Azt mondja ugyanis Szana Tamás könyvének 64-ik lapján: „A magyar nyomtatványok értékére, újabb időben Révai Leó jegyzetes catalogusai figyelmeztetik a közönséget. Ha jövőre becsebb művek kerülnek elő a régi nemesi curiak vagy paplakok lomtáraiból (no lám, hogy ismeri Révai Szana Tamás a becsebb régi könyvek lelhelyeit! nemesi curiakban bezeg vajmi kevés könyvet találhatni, a paplakok könyvtárai pedig nem ilyen-amolyan lomtárak ma már, hogy azokon kocsiderékszámrá egyáltalán iparkodnának túladni ezen paplakok derék és művelt lakosai, a mi mai magyar cérusunk!) — azért minden bizonnyal őt (t.i. mint Révai Leót) illeti meg az elismerés. Sok régi könyv igazi értéke felől általa értesül először a tulajdonos.” Eddig Szana Tamás.

Hát ez mind igen szépen és dicsően hangzik ugyan, de mégis — soha ennyi túlzott s részrehajló dicséretet, ennyi üres frázist nem mondott tudós férfiú, mint teszi azt egy lélekzétvétel alatt Szana Tamás, az avatott könyvismerő, a bibliophil említett szavaiban, melyekkel legföllebb tájékozatlan dilettánsokat ragadtathat el, de szakembert, minő a könyvtáros és antiquar, csak jóízű mosolyra gerjeszthet. — Ha valaki, úgy bizony első sorban én tartozom azokhoz, kik Révai Leo működését mint antiquariust illetékesen megbírálni bírom, s azokhoz tartozóknak vallom magamat, kik — mint fentebb tevéim is — a legnagyobb elismeréssel vannak Révai Leónak igazán elismerést és dicséretet érdemlő fáradhatatlan munkálkodása iránt a magyar antiquar-könyvüzlet s a régi magyar irodalom termékeinek sok esetben az enyészettől megmentése körüli érdemei iránt is. De dacára annak, távol állok attól, hogy elhagyatnám kapatni magamat, Szana Tamás fentemlített szavai által, ha Szana Tamás szerelme is Révai Leo antiquar üzletbe, mint tőle, mint bibliophiltől csodálnunk nem szabad (...). Hogy éppen Révai Leo antiquarüzlete lenne egyáltalában, s Magyarországon különösen az, mely könyvbirtokosainkat egyesegyedül figyelmezteti a régi magyar s egyéb antiquarkönyvek értékére, s csupán ő lenne a könyvbecslés terén az első tekintély, ki a közönséget először tájékoztatja sok régi könyv igazi értékéről, ez határozottan nem áll: és nem áll különösen Révai Leóval szemben, kit a szakavatott antiquariusok a könyvtárosok, de a könyvvásárlók közül a tapasztaltabbak is régóta éppen annak ismernek, ki az antiquarkönyvek árát az avitucus ritka, ritkább, legrit-